

Infobestand etappe 8 Kloosterpad Groningen Termunterzijl Steendam..

Termunterzijl.

Het dorp is ontstaan nadat in 1601 in het Termunterzijldiep een sluis werd gelegd. Hier eindigde ook de Stadsweg die de stad Groningen via Appingedam, Farmsum en de Oosterhoek verbond met Oost-Friesland en kon men de reis naar Emden voortzetten per veerboot.

Termunterzijl had een voorganger, een sluis die vlak bij het dorp Termunten in de monding van de Munter Ae lag. De sluis werd in 1553 afgedamd, in 1565 was sprake van de Olde Munterzyl. Spaanse troepen legden hier in 1584 een schans aan, de Termuntersile scanze, die later weer werd geslecht.

In de 17e eeuw was Termunterzijl een levendig handelsplaatsje. Er was de nodige nijverheid, waaronder een oliemolen en in 1727 een pelmolen. Ook woonden er een of meer houthandelaren. De school wordt voor het eerst genoemd in 1641; de onderwijzer werd betaald uit de provinciekas. Deze school bleef vermoedelijk bestaan tot 1814, toen in Termunten een nieuwe dorpschool werd gebouwd ter vervanging van de oude school bij de kerk. In 1850 werd opnieuw een bijzondere school in Termunterzijl gesticht, die in 1877 door de gemeente werd overgenomen.

Tijdens de Sint-Maartensvloed van 1686 werd het dorp nagenoeg met de grond gelijk gemaakt en kwamen bijna alle inwoners om. In 1725 werd in opdracht van de stad Groningen onder leiding van stadsbouwmeester Anthony Verburgh een nieuwe sluis gelegd met een sierlijk borstwering: de Boog van Ziel.

Aan het einde van de Franse tijd was Termunterzijl van militair belang omdat er een batterij gelegd was voor het beleg van Delfzijl (1813-1814). Rond het midden van de 19e eeuw was het een vissers- en handelsplaats. De groei van Termunterzijl als handelsplaats was voor een belangrijk deel te danken aan de bloei van de veenkoloniale scheepvaart. In 1802 verrees hier de zaagmolen De Hoop, die in 1830 tevens werd voorzien van pelstenen; hij werd na 1894 werd afgebroken. Ten zuiden van het dorp stonden verder twee steenfabrieken aan het Termunterzijldiep.

In de laatste decennia van de twintigste eeuw werd de recreatieve scheepvaart belangrijk voor de haven. Bij de verhoging van de dijken op deltahoogte in 1972 werden een nieuwe sluis en een buitendijkse stormvloedkering aangelegd. In 2000 kwam het Gemaal Rozema klaar. Ook het oude Gemaal Cremer uit 1930-31 is met de status van rijksmonument nog aanwezig.

Tot de bezittingen van het Termunterzijlvest behoorden nog in 1832 het Termunterzijldiep en het Hondshalstermaar, de grenssloot tussen het Oldambt en Fivelingo en verder een woning met een perceel land te Termunterzijl en enkele landerijen langs het Termunterzijldiep.

Op het perceel de Bultvenne te Termunterzijl lag een grafheuvel uit de 8e eeuw, die vanaf 1782 werd afgegraven. Daarbij zijn verschillende vondsten gedaan, waaronder zwaarden en een paardengraf. Termunterzijl heeft een beschermd dorpsgezicht. Boven het oude zijl staat de Boog van Ziel: de brug uit 1725 boven de oude sluis, die versierd is met de wapens van de zijlvesten en zijlvesters van Groningen en uit het Oldambt. Door het dorp loopt de Internationale Dollardroute. Bij het dorp is een zandstrand voor recreatie aangelegd.

Termunten.

Is aan de orde gekomen in de vorige etappe.

Cisterciënzer monnikenklooster Baamsum.

Grijzemonnikenklooster of Grijzemonniken is een wierde en voormalig gehucht ten westen van Baamsum en ten noordoosten van Lesterhuis (tussen Woldendorp en Termunten) in de gemeente Eemsdelta in de Nederlandse provincie Groningen. Er staat een boerderij; Grijze Monnikenklooster. De boerderij ligt aan een meander van de Oude Ae, een restant van de Munte. Langs de boerderij loopt de Kloosterlaan.

Op de wierde werd in 1299 het Cisterciënzer monnikenklooster Menterne hersticht, omdat het klooster Menterwolde bij Nieuwolda niet veilig genoeg meer lag. Ook werd het klooster, omdat het gewijd was aan Benedictus, ook wel St. Benedictusklooster (Sanctus Benedictus in Menterna)

genoemd. Ten slotte werd het ook wel Grijzemonnikenklooster genoemd, naar de grijze kleur van de kappen die de Cisterciënzer monniken droegen. Het klooster was een dochter van het klooster van Aduard.

Op het kloosterterrein, dat binnen de grachten ongeveer 3 hectare omvatte, bevonden zich onder andere een korenmolen, een smederij en een achtkantig waterreservoir, terwijl zich buiten de wallen vermoedelijk een tichelwerk bevond. De abt had vermoedelijk tevens de leiding van het Termunterzijvest. Het klooster bezat onder andere voorwerken in Muntendam (Kolde Monniken), Midwolda (Nijenhuis) en Rysum (Krummhörn) (Rode Voorwerk), waarschijnlijk ook in Nieuwolda (De Olde Stoeve), verder veenderijen in de Dollard (Munnikeveen) en in de omgeving van Muntendam. Het voorwerk in het naburige Lesterhuis was volgens overleveringen eveneens verbonden met het klooster, maar bevond zich in de 16e eeuw (en vermoedelijk ook eerder) in handen van het klooster te Heiligerlee. Het Grijzemonnikenklooster bezat parochierechten te Wagenborgen en Zwaag, waarvan de dorpskerk in 1419 werd geïncorporeerd. In Groningen bezat het klooster een refugium op de hoek ('de Horne') van het Martinikerkhof met de Sint-Jansstraat (St. Johannesstrate), daarnaast een refugium te Appingedam. Het grondbezit was uitgestrekt. Nog in 1555 hadden de kloosterlingen 150 hectare in gebruik, terwijl het Grijzemonniken- en het Grijzevrouwenklooster samen alleen al in het Wold-Oldambt zo'n 900 hectare verpachtten. Voor het ontstaan van de Dollard in de 15e eeuw was dat nog veel meer.

In 1407 was Boyng of Boingus (ook Boyngus) abt van het klooster. Hij overzag het herstel van de tucht in de kloosters in Groningen en Friesland. In 1506 werd in het klooster vergaderd over de vraag of de stad Groningen Edzard I van Oost-Friesland als heer zou moeten aannemen. Ter nagedachtenis hieraan werd later een penning geslagen.

Het klooster werd in 1569 in brand gestoken en geplunderd door watergeuzen, waarop de weerloze monniken samen met de laatste abt Arnoldus Kenninck uitweken naar Aduard. In 1577 ging het klooster bestuurlijk samen met dat van Aduard; de goederen bleven behoren tot een afzonderlijk fonds. In 1578 werd het Grijzemonnikenklooster afgebroken.

Op de plek van het klooster werden vervolgens twee boerderijen gebouwd. Eind 19e eeuw werden beide boerderijen samengevoegd tot een nieuwe boerderij. De vijver die bij de boerderijen lag werd toen ook gedempt. Delen van de funderingsmuur van het klooster werden in 1997 aangetroffen bij een archeologisch proefonderzoek.

Johanieter Kloosterorde of de Orde van Sint Jan van Heveskesklooster (Oosterwierum).

Deze geestelijke ridderorde had in Groningen vijf kloosters of commanderijen. Een commanderij was de basiseenheid van deze orde. De Groninger commanderijen stonden onder gezag van de balijer van Westfalen, die commandeur van Steinfurt was. De commanderijen waren aan de balijer een jaarlijks bedrag verschuldigd. In de meeste gevallen ging het oorspronkelijk om dubbelkloosters. De dubbelkloosters werden in het kader van een hervormingsbeweging in de tweede helft van de 15e eeuw opgeheven, maar in de praktijk bleven de vrouwen als lekenzusters in een afzonderlijke afdeling van de mannenkloosters wonen, terwijl de vrouwenkloosters tevens enkele priesters herbergden. Kern van de kloosterlanderijen vormden de oude bezittingen van de Rijksabdij van Werden, die in 1283 aan het bisdom Münster werden verkocht. Bij die gelegenheden werden met name de landgoederen te Holtgaste (Rheiderland), Oosterreide, Winsum, Garnwerd en Feerwerd met het patronaatsrecht over de bijbehorende dorpskerken genoemd. Daarvan werden Holtgaste en Winsum in 1284 overgedragen aan de commanderijen te Jemgum en Warffum. Het valt aan te nemen, dat iets dergelijks ook met de overige landgoederen is gebeurd. Niet alle vijf commanderijen zijn op de kaart terug te vinden. De commanderij van Oosterwierum of Heveskesklooster te Heveskes had ongeveer 1500 hectare cultuurgrond gelegen in Fivelingo en het Oldambt. Het klooster had voorwerken te Oterdum (Nijenhuis), Eelshuis bij Wagenborgen, sinds 1476 tevens de voormalige commanderij te Oosterwiltwerd, sinds eind 15e eeuw de voormalige commanderij Goldhoorn te Finsterwolde en mogelijk ook voorwerken of boerderijen te Oterdumerwarven (Woltersweer), Meedhuizen (Grashuis), Opmeeden en Hoeksmeer, waar eind 14e eeuw een boerderij van het premonstratenzerklooster te Schildwolde werd aangekocht. De monniken bekleedden de pastoorplaatsen te Oosterreide, Oosterwiltwerd en mogelijk ook Oostwold bij Siddeburen. Tevens had het klooster refugia in Groningen (het latere Ommelanderhuis) en te Appingedam. Naast het

Pelgrimeren
in Groningen

kloosterterrein bevond zich een molenberg met een korenmolen. In 1480 werd de commanderij omgevormd van een lekenzusterconvent in een mannenklooster, met behulp van twee broeders uit Keulen. De zusters bleven echter wel deel uitmaken van de kloostergemeenschap. De commandeur had tevens de leiding van het Oterdumerzijlvest.

Weiwerd

Weiwerd ligt bij het industriegebied Oosterhorn ten zuiden van het Chemiepark Delfzijl, waarvan het wordt gescheiden door het Oosterhornkanaal (westen) en de Oosterhornhaven (noordwesten en noordoosten).

De wierde is ouder dan het dorp en werd reeds bewoond rond het begin van de jaartelling. De wierde ligt op een oude kwelderrug en vormt onderdeel van de wierdenreeks Farmsum - Weiwerd - Geefsweer - Amsweer - Heveskes - Termunten - Woldendorp. Het is tegenwoordig een archeologisch monument. Het dorp is in de vroege middeleeuwen ontstaan op en rond een wierde, gelegen ten zuiden van Farmsum. In de 11e eeuw werd het voor het eerst genoemd als Wahcvurd of Wagvurd. 'Wag' staat voor "golf" of "water" en 'werd' betekent wierde, duidend op de plek van het dorp aan het water; op een vloedheuvel. Wag veranderde later in 'wei'; in 1306 is sprake van Weywert of Wiewerd. Waarschijnlijk verrees in de middeleeuwen een kerk (van kloostermoppen) met stompe toren op de wierde, die omgeven was door een gracht. In 1877 werd de oude kerk vervangen. Het puin werd waarschijnlijk gebruikt ter verharding van de Kloosterlaan bij Heveskesklooster. Er kwam een nieuw kerkje, dat van buiten wit werd gepleisterd. In 1878 werd hierin een orgel van Roelf Meijer geplaatst. De gracht werd in de 20e eeuw gedempt. In 1868 werd ook een openbare school gesticht in Weiwerd.

Lalleweer.

Lalleweer is een buurtschap dat op een oude wierde ligt. De wierde bood plaats aan een voorwerk van het Grijzevrouwenklooster te Midwolda. Lalleweer maakte vanouds deel uit van het kerspel Borgsweer. Tot en met 1989 hoorde het bij de gemeente Termunten. Het ligt op ruim een kilometer van de Eems.

Afwateringskanaal.

Het Afwateringskanaal van Duurswold is een kanaal in de Nederlandse provincie Groningen dat tussen 1869 en 1871 werd gegraven voor de afwatering van de landstreek Duurswold. Vanaf de inwerkingstelling tot 1986 werd het beheerd door het waterschap Duurswold (via het Eemsijlvest in 2000 opgegaan in het waterschap Hunze en Aa's). Het afwateringskanaal heeft een lengte van 19,1 kilometer en varieert in breedte van 13 tot 20 meter. De diepte bedraagt 2,85 tot 4,10 meter/

Het afwateringskanaal start in het Slochterdiep bij het gehucht Schaaphok en loopt vandaar uit in noordnoordoostelijke richting langs het gehucht De Paauwen om vervolgens af te buigen naar het oosten en het Schildmeer in te stromen aan westzijde. Dit stuk volgt de loop van een maar of riviertje, namelijk het voormalige Schildmaar, ook wel (ook wel Schiltmaar of de Schilt genoemd). Dit riviertje verbond oorspronkelijk het Schildmeer met de Slochter Ae en de Fivel. Pas door het aanleggen van het Garreweestermaar en De Groeve kreeg het Schildmeer een directe ontwatering naar het noorden. Aan oostzijde van het meer stroomt het kanaal verder in oostelijke richting langs de dorpen Steendam, Tjuchem en Meedhuizen. Tussen Steendam en Tjuchem loopt het afwateringskanaal direct langs de Borgwating (eerder: Burgwating). Tussen Tjuchem en Meedhuizen doorsnijdt het afwateringskanaal een laaggelegen gebied waar vroeger het Meedhuizermeer lag. Ten oosten van Meedhuizen buigt het kanaal met een scherpe bocht af naar het noorden. Op deze scherpe hoek lag vroeger het Kleine- of Farmsummermeer. Het Meedhuizermeer werd direct na aanleg van het kanaal drooggemalen, het Kleinemeer volgde in 1908.

De resterende loop van het afwateringskanaal volgt grotendeels de oude loop van het Farmsummermaar, vroeger ook Farmsummerdiep of Groote maar genoemd. Dit was het afwateringskanaal van het Farmsummerzijlvest, dat al in 1306 bestond.

Ten westen van Geefsweer stroomt het afwateringskanaal onder het Eemskanaal door, via een tussen 1955 en 1957 aangelegde onderleider. Het kanaal stroomt vervolgens nog een paar honderd meter tussen het bedrijventerrein Oosterveld-Kovelttemp en het dorp Farmsum door naar het noorden, waarna het ten oosten van het Eemsmondgebouw uitmondt in het Zeehavenkanaal.

Tjuchem.

Tjuchem ligt te midden van een gebied van [droogmakerijen](#) waar zich tot in de negentiende eeuw het [Opwierdermeer](#), het [Woldmeer](#), het [Oewemeer](#), het [Meedhuizermeer](#), het [Kleinemeer](#) en het [Proostmeer](#) bevonden. Deze meertjes waren mogelijk restanten van veenbanken, die niet - zoals de omgeving - door kleiafzettingen werden bedekt en later door inklinking en erosie zijn verdwenen. De belangrijkste meren waren al sinds de middeleeuwen eigendom van adellijke grootgrondbezitters die ook het visrecht exploiteerden.

Tjuchem was een veenontginningsdorp, wat goed te zien was aan de opstreckende verkaveling en de lintbebouwing. Het ligt aan de noordrand van een uitgestrekt hoogveengebied, waar de ontginning vermoedelijk omstreeks de 10e eeuw begonnen is. Uit Wilderhof en Wagenborgen zijn vroegmiddeleeuwse vondsten bekend.

De naam Tjuchem komt van het Oudfrieze tiuch of tiucht, wat gemeenschappelijk gebruikt weide- of hooiland betekent, al dan niet met de uitgang -um ('heem').^[2] Oorspronkelijk moet het om hooilanden van de dorpen Marsum, Solwerd, Opwierde en Eelwerd zijn gegaan. Het toponiem Tjuchem kwam op meerdere plaatsen in Friesland, Groningen en Oost-Friesland voor. De bodemkaart laat zien dat het gebied waar nu Tjuchem ligt grotendeels bedekt is geweest met hoogveen dat op het einde van de middeleeuwen is verdwenen. De meest recente kleilagen die door overstromingen in het gebied ten zuiden van het Damsterdiep zijn afgezet, ontbreken hier. De opstreckende verkaveling (bij recente ruilverkavelingen verdwenen) en schaarse archeologische vondsten laten zien dat zich ten noorden van het huidige dorp een nederzetting met een of meer steenhuisen heeft bevonden. De kadastrale kaart van omstreeks 1830 toont minstens zes verlaten huisplaatsen.

Hoe het dorp oorspronkelijk heette, is niet bekend. Mogelijk was er ook een kerk: de Kroniek van Bloemhof noemt in 1295 een dorp Liudibrandkircka bij Siddeburen, waarvan de ligging niet bekend is. De aangrenzende kerspelen Appingedam en Siddeburen hadden hier later landbezit, wat erop kan wijzen dat zij oudere parochierechten hebben opgedeeld. Ook de schoolmeester van Siddeburen meende in 1828 te weten dat Tjuchem eerder – net als het nabijgelegen Oostwold – een kerk had. De zuidgrens van het dorp (vlak ten noorden van het Afwateringskanaal van Duurswold) werd gevormd door de Borgwatering (vroeger Burgwatering genoemd) met daarlangs het veendijkje de Borg.

Steendam.

De plaats is genoemd naar een stenen dam die hier in de tweede helft van de 18e eeuw is aangelegd. Dit gebeurde om te voorkomen dat de dijk rond het Schildmeer, die hier tevens als weg diende, vanwege de drassige ondergrond werd ondermijnd. Vanaf 1772 is in de kerkelijke registers sprake van landbouwers die bij de Steendam wonen.

Bij de stenen dam mondde de Burgwatering uit in het Schildmeer. In 1800 werd hier een nieuwe houten brug aangelegd, die in 1858 werd vervangen door een stenen duiker. Ook verrees hier in 1803 een poldermolen voor het westelijke deel van Tjuchem, later Steendamerpolder genoemd.